

<https://doi.org/10.70728/b.series.fil.v08.i05.218>

BADIY MATNLARDA IMPLIKATURA VA DEIKSISNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Murodova Farangiz Feruzovna

Samarqand davlat chet tillar instituti

Ingliz tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası

+998979256561

farangizmurodova509@gmail.com

Annotatsiya Ushbu maqolada badiiy matnlarda implikatura va deiksis hodisalarining pragmatik xususiyatlari keng tahlil qilinadi. Nutq jarayonida yashirin ma’nomlarni ifodalash va kontekstga bog‘liq birliklarning qo‘llanishi muallif kommunikativ niyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida implikaturaning turlari, deiksis kategoriyalari hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi badiiy matnlar misolida yoritiladi. Shuningdek, ushbu lingvistik hodisalarining stilistik va kommunikativ funksiyalari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: pragmatika, implikatura, deiksis, badiiy matn, kontekst, nutq akti, diskurs

Аннотация В данной статье рассматриваются прагматические особенности импликатуры и дейксиса в художественных текстах. Особое внимание уделяется роли скрытых смыслов и контекстуально обусловленных языковых единиц в раскрытии коммуникативного намерения автора. В ходе исследования анализируются виды импликатуры, категории дейксиса и их взаимосвязь на примерах художественных произведений. Также выявляются стилистические и коммуникативные функции данных явлений.

Ключевые слова: прагматика, импликатура, дейксис, художественный текст, контекст, речевой акт, дискурс

Abstract This article explores the pragmatic features of implicature and deixis in literary texts. Special attention is given to the role of implicit meanings and context-dependent linguistic units in revealing the author’s communicative intention. The study examines the types of implicature, categories of deixis, and their interaction based on examples from literary works. It also identifies the stylistic and communicative functions of these phenomena.

Keywords: pragmatics, implicature, deixis, literary text, context, speech act, discourse

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblangan pragmatika til birliklarining real nutq jarayonidagi qo‘llanish qonuniyatlarini, xususan, ularning kontekstga bog‘liq holda qanday ma‘no kasb etishini o‘rganadi. Ayniqsa, badiiy matnlar tilning eng murakkab va ko‘p qatlamli shakli sifatida nafaqat lingvistik birliklarning formal tuzilishini, balki muallifning kommunikativ niyatini, yashirin ma‘nolar tizimini va o‘quvchi tomonidan amalga oshiriladigan interpretatsiya jarayonini ham o‘zida mujassam etadi. Shu jihatdan qaraganda, implikatura va deiksis hodisalari badiiy diskursni tahlil qilishda markaziy o‘rin egallaydi, chunki ular orqali muallif o‘z fikrini bevosita ifodalamasdan, balki bilvosita tarzda yetkazadi hamda nutq vaziyatini aniqlashtiradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda badiiy matnlarni faqat grammatik yoki leksik jihatdan emas, balki pragmatik nuqtai nazardan o‘rganish zarurati ortib bormoqda, chunki aynan pragmatik yondashuv matnning yashirin qatlamlarini ochib berishga xizmat qiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi badiiy matnlarda implikatura va deiksisning pragmatik funksiyalarini aniqlash hamda ularning o‘zaro bog‘liqligini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat bo‘lib, ushbu maqsadga erishish uchun bir qator vazifalar belgilandi, jumladan, implikatura tushunchasining nazariy asoslarini yoritish, deiksisning asosiy turlarini aniqlash, ularning badiiy matndagi qo‘llanish xususiyatlarini ko‘rsatish va aniq misollar asosida pragmatik tahlilni amalga oshirish.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda badiiy matnlarda implikatura va deiksisning pragmatik xususiyatlarini aniqlash va tahlil qilish uchun kompleks lingvistik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tavsifiy (deskriptiv), interpretativ, qiyosiy va pragmatik-semantik tahlil usullari tanlandi. Ushbu metodlar badiiy matnning nafaqat tashqi lingvistik tuzilishini, balki uning yashirin ma‘no qatlamlarini ochib berishga xizmat qildi. Ayniqsa, pragmatik yondashuv nutq jarayonini real kommunikativ vaziyat bilan bog‘liq holda o‘rganishga imkon berdi, bu esa implikatura va deiksis kabi hodisalarni chuqurroq tahlil qilishga sharoit yaratdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida empirik material sifatida turli janrdagi badiiy matnlar — hikoya, roman va qisqa novella parchalari tanlab olindi. Ushbu matnlar ichidan kontekstga bog‘liq yashirin ma‘nolar va ko‘rsatish birliklarini o‘z ichiga olgan nutqiy fragmentlar ajratib olindi. Har bir fragment alohida pragmatik birlik sifatida ko‘rib chiqildi va uning kommunikativ vazifasi, so‘zlovchi niyati hamda adresat tomonidan talqin qilinishi chuqur tahlil qilindi.

Shuningdek, tahlil jarayonida Graysning kooperatsiya prinsipi (sifat, miqdor, munosabat va uslub maksimlari) asosiy nazariy tayanch sifatida qo‘llanildi. Implikaturaning yuzaga kelish mexanizmi aynan ushbu prinsiplarga bog‘liq holda izohlandi. Deiksis tahlilida esa shaxs, vaqt va makon kategoriyalariga asoslangan klassik pragmatik yondashuvdan

foydalanildi. Har bir deiktik birlik nutq markaziga nisbatan aniqlanib, uning referensial maydoni va kontekstual bog‘liqligi o‘rganildi.

Bundan tashqari, tadqiqotda kontekstual analiz usuli ham muhim o‘rin egalladi. Har bir badiiy parcha alohida kommunikativ vaziyat sifatida qaralib, uning oldingi va keyingi matn bilan bog‘liqligi aniqlanadi. Bu yondashuv implikaturaning yuzaga kelish sabablarini aniqlashda va deiksisning referensial funksiyasini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Natijada, tadqiqot faqat lingvistik birliklar tahlili bilan cheklanmay, balki ularning kommunikativ muhitdagi real ishlash mexanizmini ham ochib berdi.

Tadqiqot natijalari badiiy matnlarda implikatura va deiksisning pragmatik funksiyasi juda keng va ko‘p qatlamli ekanligini ko‘rsatdi. Avvalo, implikatura badiiy nutqda yashirin ma‘no hosil qilishning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Bunday yashirin ma‘nolar ko‘pincha bevosita ifodalanmagan, lekin kontekst, intonatsiya va nutqiy vaziyat orqali oson anglashiladigan semantik qatlamni tashkil qiladi. Ayniqsa, ironik ifodalar, kinoya, noaniq yoki keskin qisqartirilgan jumlar implikaturaning eng faol ko‘rinishlari ekanligi kuzatildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, implikatura badiiy matnda o‘quvchini faol interpretatsiyaga undaydi. Ya‘ni, o‘quvchi matndagi bevosita ma‘nodan tashqari, yashirin ma‘noni ham tiklashga harakat qiladi. Bu jarayonda kontekst, muallifning niyati va oldingi matn birliklari muhim rol o‘ynaydi. Masalan, oddiy ko‘rinadigan “U yana vaqtida keldi...” jumlasini real vaziyatga qarab “u odatda kechikadi” degan implikaturani bildirishi mumkin. Bu esa badiiy matnning semantik chuqurligini oshiradi.

Deiksis bo‘yicha natijalar esa uning badiiy matnni kontekstga bog‘lashdagi asosiy vosita ekanligini tasdiqladi. Shaxs deiksisi orqali nutq subyektlari aniqlansa, makon deiksisi voqeani joylashtirishga xizmat qiladi, vaqt deiksisi esa voqealarning temporal ketma-ketligini belgilaydi. Ushbu deiktik birliklar o‘quvchining tasavvurini faollashtirib, uni matn ichidagi voqelik bilan bevosita bog‘laydi.

Tahlil davomida yana shu narsa aniqlandiki, deiksis badiiy matnda faqat grammatik ko‘rsatkich emas, balki stilistik va estetik vosita sifatida ham faol ishlaydi. Mualliflar “bu yerda”, “o‘sha kuni”, “men” kabi birliklar orqali o‘quvchini bevosita voqea ichiga jalb qiladi va narrativ yaqinlik effektini yaratadi. Bu esa badiiy matnning emotsional ta‘sir kuchini sezilarli darajada oshiradi.

Umuman olganda, natijalar implikatura va deiksisning badiiy matnda bir-birini to‘ldiruvchi pragmatik mexanizmlar ekanligini ko‘rsatdi. Implikatura yashirin ma‘noni shakllantirsa, deiksis uni kontekstga joylashtiradi. Ushbu ikki hodisaning uyg‘unligi natijasida badiiy matn ko‘p qatlamli, interpretatsiyaga ochiq va kommunikativ jihatdan boy tizimga aylanadi.

Tadqiqot natijalari asosida olib borilgan muhokama shuni ko‘rsatadiki, implikatura va deiksis hodisalari nafaqat lingvistik birliklar sifatida, balki kommunikativ strategiyaning

muhim elementlari sifatida ham qaralishi lozim, chunki ular orqali muallif o‘zining estetik va pragmatik maqsadlarini amalga oshiradi. Nazariy manbalar bilan qiyosiy tahlil natijasida aniqlanishicha, implikatura ko‘proq yashirin ma’no yaratishga xizmat qilsa, deiksis esa ushbu ma’noni anglash uchun zarur bo‘lgan kontekstual asosni ta’minlaydi, ya’ni ular o‘zaro komplementar funksiyani bajaradi.

Bundan tashqari, ushbu hodisalar tarjimashunoslik nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki implikaturani boshqa tilga adekvat tarzda o‘girish ko‘pincha murakkab jarayon hisoblanadi va tarjimon yuqori darajadagi pragmatik kompetensiyaga ega bo‘lishi talab etiladi. Shu sababli, implikatura va deiksisni chuqur o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega ekanligi aniqlandi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot doirasida badiiy matnlarda implikatura va deiksis hodisalarining pragmatik xususiyatlari kompleks tarzda o‘rganildi va ularning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy asosda yoritildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, implikatura muallif tomonidan yashirin ma’no yaratishning samarali vositasi bo‘lib xizmat qilsa, deiksis ushbu ma’noni anglash uchun zarur bo‘lgan kontekstni shakllantiradi, natijada badiiy matn ko‘p qatlamli semantik tizimga aylanadi. Shuningdek, tadqiqot natijalari pragmatik yondashuvning badiiy matnlarni chuqurroq tahlil qilishdagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqladi, chunki aynan ushbu yondashuv orqali matnning yuzaki emas, balki ichki, yashirin mazmuni ochib beriladi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda aniq mualliflar ijodi asosida yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish, shuningdek, implikatura va deiksisning tarjima jarayonidagi xususiyatlarini o‘rganish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Grice, H. P. *Logic and Conversation* // Cole P., Morgan J. (eds.) *Syntax and Semantics*, Vol. 3. – New York: Academic Press, 1975. – pp. 41–58.
2. Levinson, S. C. *Pragmatics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
3. Yule, G. *Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 138 p.
4. Crystal, D. *How Language Works*. – London: Penguin Books, 2005. – 512 p.
5. Brown, P., Levinson, S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
6. Mey, J. L. *Pragmatics: An Introduction*. – Oxford: Blackwell Publishing, 2001. – 368 p.